

Εννοιολογικό περιεχόμενο και τομείς του πολιτισμού

† Καθηγητού Γ.Μ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ

Α. Εννοιολογικόν¹ περιεχόμενον του πολιτισμού

Το εννοιολογικό περιεχόμενο του πολιτισμού συμπίπτει κατά την κρατούσαν άποψιν προς το σύνολον των οικονομικών και των πνευματικών αξιών, αι οποίαι επραγματοποιήθησαν από τας ανθρωπίνας κοινωνίας κατά τον διαδραμόντα ιστορικόν αυτών βίον, τυχούσαι καθολικής αναγνωρίσεως, αποκτήσασαι δηλαδή κύρος πέραν του αμέσου περιβάλλοντος της εποχής των και πέραν των ατόμων, άτινα είχαν εξωτερικεύσει τα συναφή επιτεύγματα. Κατά τους θεωρητικούς του πολιτισμού αι τοιαύται ιστορικώς πραγματοποιηθείσαι πολιτιστικάί αξίαί, αι κατά καιρούς καταστάσαι κοινόν κτήμα των ανθρωπίνων κοινωνιών, τελούν εις σχέσεις αλληλεξαρτήσεως και αποτελούν ολότητα εκφράζουσαν νόημα. Πολλάς δ' εκδοχάς υπεστήριξαν οι κυριώτεροι των φιλοσόφων και ερευνητών του πολιτισμού ως προς την πηγήν του, ως προς το ριθέν νόημά του και την υφήν αυτού εν γένει, άλλοι μεν τούτων με βάσιν την θετική σκέψιν, άλλοι δε κλίνοντες προς πνευματικώτερας ερμηνείας, μεταφυσικάς, και άλλοι, τέλος, υποστηρίζοντες, ότι η πηγή και το νόημα του πολιτισμού, ως και αι κατευθύνσεις τούτου και οι «τελικοί σκοποί» του, υπερβαίνουν τας ανθρωπίνας πνευματικάς ικανότητας και ότι αι τελευταίαί αύται, καθ' ο πεπερασμένοι, δεν είναι επαρκείς διά να ερμηνεύσουν τα μεγάλα προβλήματα τα ανακύπτοντα εκ του ιστορικού φαινομένου της προϊούσης προς τον εκπολιτισμόν πορείας της ανθρωπότητος.

1. Το κείμενο αναδημοσιεύεται από το βιβλίο του αειμνήστου Καθηγητού Γ.Μ. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ «Σελίδες Φιλοσοφίας και Ιστορίας του Πολιτισμού», Αθήναι, 1975, Γ' έκδ., εξ αφορμής της συμπληρώσεως επτά ετών από της ημέρας του θανάτου του (6/12/1991).

Κατά τα διδάγματα της ιστορικής πείρας αι ανέσεις του βίου και αι οικονομικά αξία απετέλεσαν εις πάσαν σχεδόν εποχήν το βάθρον το αναγκαίον διά την εποικοδόμησιν του καθαρώς πνευματικού πολιτισμού. Δεν εξησφάλισαν αύται πάντοτε εν τη ιστορία την πνευματικήν πρόοδον και την επικράτησιν των ηθικών αξιών, υπήρξαν όμως σχεδόν πανταχού η αναγκαία των τελευταίων τούτων προϋπόθεσις. Ο πολιτισμός ήρχισεν από τας πρώτας κατακτήσεις του ανθρώπου έναντι της αξένου φύσεως, κατά την διάρκειαν των χιλιετηρίδων της λιθίνης εποχής, από τα πρώτα έργα του ανθρώπου κατασκευαστού, από τα πρώτα όπλα και εργαλεία και στέγαστρα, διά να φθάση εις την σύγχρονον εποχήν των μηχανών, της βιομηχανικής αναπτύξεως, των τεραστίων οικονομικών οργανισμών, των λεπτοτάτων ηλεκτρονικών συσκευών και των άλλων θαυμαστών σήμερον εκδηλώσεων της τεχνολογικής προόδου. Κατά την διάρκειαν των χιλιετηρίδων της ιστορίας της η ανθρωπότης, απομακρυνθείσα από την παλαιάν αγριότητα και τον πρωτογονισμόν, καθυπέταξεν εν τινι μέτρω την φύσιν, εδημούργησε τάξιν εν τω κοινωνικώ βίω, εξύψωσε το επίπεδον της ζωής της με τας τεχνικάς εφαρμογάς της προόδου των φυσικών επιστημών, ανέπτυξεν ιδέας, διεμόρφωσεν αξίας και edέσμευσε κολοσσιαίας της φύσεως δυνάμεις, τάξασα αυτάς εις την εξυπηρέτησιν του ανθρώπου.

Το στοιχείον του «υπερατομικού», αναγκαίον στοιχείον εννοίας των αξιών του ιστορικώς πραγματοποιηθέντος πολιτισμού, συναντάται και εις τας οικονομικάς και εις τας υλικάς ακόμη αξίας. Εκ του στοιχείου τούτου κρίνεται ο βαθμός συμβολής των τελευταίων τούτων εις τον προϊόντα τεχνικοοικονομικόν πολιτισμόν. Ενώ π.χ. μία παραγγελθείσα και κατασκευασθείσα ενδυμασία ή εν δωρηθέν παιγνίδιον έχει σημασίαν περιοριζομένην αποκλειστικώς εις τον άνδρα ή το παιδί, διά τους οποίους προορίζονται τα οικονομικά ταύτα αγαθά, τουναντίον μία επί προκηρύξει γενομένη εφεύρεσις, μία τεχνική προόδος εν ωρισμένη βιομηχανία, έχει σημασίαν εκτεινομένην πολύ πέραν των ατόμων, άτινα προεκήρυξαν ή εφεύρον ή διατηρούσιν εν λειτουργία και διαχειρίζονται την βιομηχανία. Εκ της εφευρέσεως ωφελείται το σύνολον, προάγεται δε δι' αυτής ο τεχνικός πολιτισμός. Η σημασία των τοιούτων αξιών είναι υπερατομική, μολοντί ο χαρακτήρ αυτών είναι οικονομικός και τεχνικός.

Αλλ' αι ανέσεις του βίου, αι εφευρέσεις, ολόκληρος η τεχνολογική πρόοδος, η υλική ευημερία και η οικονομική ζωή εις το σύνολόν της, δεν αποτελούν κατά τους θεωρητικούς του πολιτισμού ειμή ένα τούτου τομέα, όσον δήποτε εκτεταμένον και αξιόλογον. Πέραν τούτου υπάρχουν και άλλαι «πνευματικώτεραι» και υψηλότεραι «νίκαι» του ανθρώπου, εις ένα αγώνα ευγενή και υψηλόν, ούτινος τον στίβον αποτελεί ο

ιστορικός βίος της ανθρωπότητας. Είναι οι όροι λειτουργίας της κοινωνικής ζωής, ο πλούτος του ψυχικού βίου των ανθρώπων, τα κυριαρχούντα ρεύματα ιδεών, ο θεωρητικός στοχασμός και τα μαθηματικά, αι πνευματικάί εν γένει επιστήμαι, αι κρατούσαι αξιολογικάί πεποιθήσεις, η ελευθερία και η δικαιοσύνη και τα άλλα μεγάλα ιδεώδη και οι αγώνες και αι θυσίαι δι' αυτά, αι αντιλήψεις περί της ηθικής στάσεως του ανθρώπου εις την ζωήν, τα άξια έργα της καλλιτεχνικής δημιουργίας, οι νόμοι οι διέποντες τας μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις, αι εκδηλώσεις κοινωνικής αλληλεγγύης, τα ευγενή έμπρακτα παραδείγματα ανθρωπισμού και αλτρουϊσμού και εθελουσίας, οι θησαυροί του συναισθήματος και αι εκ των συναισθηματικών αξιών εμπνεόμενοι υψηλαί εν γένει πράξεις ηθικού κάλλους, οι τύποι πολιτικής οργανώσεως εν τω κοινωνικώ βίω, οι πανάρχαιοι οικογενειακοί θεσμοί, το κρατούν προκειμένου περί διεθνών σχέσεων κλίμα και επί πάσιν η θρησκευτικότης η διαποτίζουσα ολόκληρον τον βίον παντός αξίου του ονόματος ανθρώπου. Το σύνολον των εκδηλώσεων τούτων εν τη ζωή των ανθρωπίνων κοινωνιών αποτελεί τας εν τη πορεία της ιστορίας μας πραγματοποιηθείσας και συν τω χρόνω επισωρευθείσας πολιτιστικάς αξίας.

B. Οι τομείς του πολιτισμού

Αι πολιτιστικάί αυταί αξίαί, αι κατά την διάρκειαν τώσων αιώνων κερδηθείσαι υπό του ανθρώπου, απαρτίζουν το θαυμαστόν πνευματικόν οικοδόμημα του πολιτισμού, το οποίον αι κατά καιρούς προκάτοχοι γενεαί, ανεγείρασαι αυτό λίθον προς λίθον, κληροδοτούν εκάστοτε εις τας διαδόχους γενεάς, με σκοπόν την «βίωσιν» αυτού και την περαιτέρω αδιάλειπτον αυτού ανέλιξιν και αξιωτέραν κατά το δυνατόν πνευματικήν κατεργασίαν. Τα έργα ταύτα, αι γνώσεις, τα μεγάλα πνευματικά κηρύγματα, οι θεσμοί και τα ιδεώδη, τα πορίσματα κοπιώδους ερεύνης ή υψηλής εμπνεύσεως, ολόκληρος αύτη η ποικίλη και απέραντος πνευματική δημιουργία της ανθρωπότητας, διακρίνεται εις διαφόρους «τομείς» υπό των θεωρητικών του πολιτισμού, των τεταγμένων εις την φιλοσοφικήν αυτού θεώρησιν.

Η διαστολή μεταξύ οικονομικού (ή τεχνικοοικονομικού) και πνευματικού πολιτισμού είναι ίδια εις τους γερμανούς συγγραφείς προσφιλής και εις αυτούς κυρίως οφείλει την διάδοσίν της. Ο Max Weber εις τα κοινωνιολογικά του συγγράμματα και ο αδελφός του Alfred και άλλοι μετ' αυτούς, διακρίνουν τας δύο ταύτας θεμελιώδεις του πολιτισμού μορφάς: τον «εσωτερικόν» ή πνευματικόν (Kultur) και τον εξωτερικόν (οικονομική και τεχνολογική πρόοδος, ανέσεις του βίου και εφευρέσεις και εν γένει εφαρμογαί τεχνικάί της εις τας θετικάς επιστήμας προόδου) (Zivilisation). Είναι δε κοινώς γνωστή ή άποψις του Oswald Spengler, την οποίαν ούτος εις το δίτομον έργον του

«Το λυκόφως της Δύσεως» (1918-1922) προ τινών δεκαετηρίδων διεκήρυξεν, ότι δέον να αναμένεται προσεχώς πως η πτώσις του πνευματικού πολιτισμού των ευρωπαϊών και η μετάπτωσις του υπερωρίμου ήδη δυτικού πνεύματος εις μορφήν τινα κοινωνικού βίου καλώς μεν οργανωμένου, αλλά με την χαρακτηριστικήν σφραγίδα της «αψύχου» τεχνολογικής απλώς προόδου.

Εξ άλλου, ο Αλφένδος Rausch εις τα «Στοιχεία φιλοσοφίας» του, διαιρεί την ολότητα των ιστορικώς πραγματοποιηθέντων πολιτιστικών εν γένει επιτευγμάτων εις δύο μεγάλους τομείς: τον της «συντηρήσεως της ζωής» και τον της «εξυψώσεως της ζωής». Εις τον πρώτον συγκαταλέγει ως τα πολιτιστικά επιτεύγματα: αφ' ενός μεν την παραγωγή των πρώτων υλών (θηρευτικός και ποιμενικός βίος, γεωργία και μεταλλουργία), αφ' ετέρου δε τα εκ της κατεργασίας αυτών (όλαι αι πρόοδοι της βιομηχανίας, αι τεχνικαί πρόοδοι εν γένει) και, τέλος, τα εν ταις μεταξύ των ανθρώπων συναλλαγαίς παραγόμενα. Εις τον δεύτερον τομέα του πολιτισμού περιλαμβάνονται, κατά τον Rausch, η θρησκεία, η ηθικότης, η καλλιτεχνία και η επιστημονική διανόησις.

Και πλείσται άλλαι τοιαύται διακρίσεις υπεστηρίχθησαν παρ' αλλοδαποίς.

Αξιοσημείωτος είναι ιδία η, υπό του μαθητού του Dilthey, φιλοσόφου και ψυχολόγου Eduard Spranger υποστηρικθείσα εις το βιβλίον του «Lebensformen» (1914) διάκρισις εξ πρωταρχικών τομέων του πολιτισμού: της οικονομίας, της καλλιτεχνίας, της θρησκείας, της επιστήμης, της κοινωνίας και της πολιτείας. Κατά τον Spranger εις τους εξ τούτους κύκλους του αντικειμενικού πνεύματος δύνανται να ταξινομηθώσιν όλα τα εν τω ιστορικώ βίω της ανθρωπότητος πραγματοποιηθέντα μέχρι τούδε πολιτιστικά επιτεύγματα. Ο πρώτος τομεύς είναι η πραγμάτωσις του οικονομικού κέρδους. Εις τον δεύτερον τομέα πραγματούται η αξία του ωραίου, εις τον τρίτον η πολιτιστική αξία του αγίου και της λυτρώσεως, εις τον τέταρτον η πολιτιστική αξία του αληθούς, εις δε τον πέμπτον πραγματούται η αγάπη. Τέλος, εις τον έκτον τομέα πραγματούται η δύναμις. Οι εξ ούτοι πολιτιστικοί κύκλοι δεν είναι ειμή αι πρωταρχικαί σφαίραι του αντικειμενικού πνεύματος. Υπάρχουσι κατά τον Spranger και άλλοι τέσσαρες τομείς, συντιθέμενοι εκ των ως είρηται βασικών κύκλων: η φιλοσοφία, το θετόν δίκαιον, η παιδαγωγία και η τεχνική. Και η μεν φιλοσοφία είναι, ως λέγει, σύνθεσις πολιτιστικών στοιχείων εκ τε της επιστήμης και της θρησκείας, οι δε θεσμοί του δικαίου είναι απόρροια των επιτευγμάτων πολιτισμού εις τους τομείς της πολιτείας και της επιστήμης, η δε παιδαγωγία συνδυασμός αξιών εκ τε της επιστήμης και της κοινωνίας (φιλαλληλίας), τέλος δ' η τεχνική είναι σύνθεσις της επιστήμης (των κλάδων των θετικών επιστημών) και της οικονομίας.